

Engelen vallen langzaam

OM DE EEN OF ANDERE reden staan de cherubijnen, die mollige ventjes met hun rode wangetjes waar de schilderijen uit de late Renaissance en de Barok mee bezaaid zijn, ons nog steeds voor de geest als hét beeld van de engel. En zo merkwaardig is dat waarschijnlijk niet, aangezien de engelen in die periode in veel opzichten hun bloeitijd beleefden. Aan de andere kant betekent ze het keerpunt in hun geschiedenis. Er waren destijds maar weinig mensen die het doorhadden, maar het verval had al ingezet en voor ons, die de schilderijen waarop ze voorkomen kunnen bekijken in het licht van de tijd die is verstreken, zijn de tekens duidelijk: ze hebben iets gulzigs en blasés, iets wat zelfs de meest vertederende pose niet kan verhullen, en misschien is dat nog wel het moeilijkst te begrijpen, namelijk hoe het kwam dat hun onschuld en zuiverheid, waarvan ze de uiterlijke kenmerken altijd hebben behouden, zo gemakkelijk in het tegendeel konden omslaan. Maar juist dat is gebeurd. Veel mensen zullen zeggen dat de engelen hun verdiende loon hebben gekregen, aangezien ze zo onverstandig waren niet op tijd te stoppen en zich steeds verder de wereld lieten binnenlokken die ze oorspronkelijk moesten dienen, tot ze er ten slotte in gevangenzaten. Mij lijkt het vreselijke lot dat hun is beschoren, niet helemaal in verhouding te staan tot hun zonden. Maar dat is mijn persoonlijke mening. Voor de engelen speelt het sowieso geen rol meer. Ze herinneren zich niet langer waar ze vandaan komen of wie ze ooit waren, begrippen als ‘waardigheid’ en ‘plechtstatigheid’ hebben geen betekenis voor hen, het enige waar zij aan denken is eten en zich vermenigvuldigen.

De oorsprong van de engelen is onbekend. Omstreeks 400 n.Chr. beweerde Hiëronymus dat ze uit een tijd ver voor het ontstaan van de wereld stamden en dat baseerde hij op hun opvallende afwezigheid in het scheppingsverhaal, waarin ze met geen woord worden genoemd. Augustinus daarentegen nam een standpunt in dat daar lijnrecht tegenover stond en betoogde dat de engelen wél in het scheppingsverhaal werden

genoemd, zij het indirect, aangezien ze inherent zijn aan Gods eerste verkondiging: 'Er moet licht komen' en dus op de eerste dag geschapen werden. Dit argument, dat Thomas van Aquino verder uitwerkte en verfijnde, gaat echter uit van de veronderstelling dat de verhouding tussen de engelen en het licht niet alleen metaforisch van aard is, zoals algemeen wordt aangenomen, maar dat ze ook op gecompliceerde wijze met elkaar verweven zijn, bijna identiek. Licht is niet gelijk engelen, maar engelen is gelijk licht. Hoe mooi deze gedachte ook is en hoeveel ze ook over de aard van de engelen zegt, ze voldoet helaas niet. Licht is slechts een van de vele verschijningsvormen van de engelen, zoals uit de Bijbel blijkt, en waarom zou juist die als benaming zijn gebruikt toen deze volmaakte, door God uitverkoren schepselen ontstonden? Omdat ze in hun buitenaardsheid beschreven noch begrepen kunnen worden? In dat geval is het toch merkwaardig dat ze vlak daarna, in het verhaal over de tuin van Eden, zonder enige schroom met name worden genoemd en dat ze daar, de allereerste keer dat de engelen direct in de Schrift worden vermeld, zo concreet en resoluut present zijn dat ze met zwaarden zijn uitgerust.

Daarom geloof ik dat Hiëronymus gelijk had met zijn bewering en dat de engelen niet in het scheppingsverhaal worden genoemd omdat ze toen al bestonden. In hoeverre ze altijd al hadden bestaan, zoals bijvoorbeeld Antinous Bellori beweerde, is natuurlijk onmogelijk met zekerheid te zeggen. Überhaupt is alles wat de engelen betreft in een soort vage nevel gehuld: we weten niet wanneer ze zijn ontstaan, we weten niet waar ze vandaan komen, we weten niet welke eigenschappen ze bezitten, hoe ze denken of wat ze zien als ze ons zien. Anderzijds zijn ze in de hele Bijbel met een soort vertrouwdheid omgeven alsof hun aanwezigheid zo vanzelf spreekt dat er geen verdere verklaring nodig is. Deze ambivalentie ligt voor de hand, aangezien het belangrijkste kenmerk van de engelen is dat ze tot twee werelden behoren en de ene altijd meenemen naar de andere. Dat wordt nergens zo duidelijk als in het verhaal over de val van Sodom en Gomorra. Ze hebben iets vreemds – zodra Lot hen 's avonds voor de stadspoort ziet, holt hij hun tegemoet en buigt hij zich voor hen in het stof – maar ook iets vertrouwds, want vlak daarop nodigt hij hen uit bij zich thuis, hij bakt brood en maakt een

maaltijd voor hen klaar, die ze nuttigen. Waarschijnlijk komt het door bovengenoemde vertrouwdheid dat de schrijver het niet nodig vindt de situatie uitvoeriger te beschrijven. Aan een tafel in een keuken in Sodom zitten twee engelen te eten, door God gezonden om het lot van de stad te bezegelen, haar eventueel te verwoesten, en we krijgen níets te horen over de sfeer, over hoe ze eruitzien, wat ze tegen elkaar zeggen. Niets dan de laconieke constatering: ‘Daar maakte hij een maaltijd voor hen klaar; hij bakte brood en ze aten bij hem.’ Dat is alles. Maar die engelen moeten daar een hele tijd hebben gezeten, ten minste zo lang als het duurt om brood te bakken, en hun aanwezigheid moet Lot nerveus hebben gemaakt omdat hij de enige was die wist wat ze kwamen doen. Ik zie hem voor me terwijl hij bij de oven staat te wachten tot het brood klaar is, hoe hij steeds weer naar de twee engelen gluurt die zwijgend aan tafel zitten, hoe elke keer als er weer geluid van buiten tot hen doordringt zijn wanhoop groeit, want hij weet waartoe ze in staat zijn, de inwoners van de stad, die er lucht van hebben gekregen dat er vreemden zijn en die zich intussen buiten in het donker verzamelen. Gezien alle gebeurtenissen die hieraan zijn voorafgegaan, wijst veel erop dat de engelen een zekere tegenzin uitstralen – aanvankelijk sloegen ze de uitnodiging af, ze waren van plan de nacht buiten op straat door te brengen, maar Lot drong zo aan dat ze zich ten slotte lieten overhalen – terwijl Lot op zijn beurt een wat overijverige en babbelzieke indruk maakt in zijn poging te verhinderen dat ze doorkrijgen wat er buiten gaande is.

Dan is het brood eindelijk klaar. Hij haalt het uit de oven en legt het opzij om af te koelen, zet eten en drinken op tafel, voelt zijn hart tekeergaan door hun fysieke aanwezigheid, door de kilte die om hen heen hangt, maar hij verzet zich ertegen, wrijft zich in de handen en roept opgewekt uit: ‘Een hapje eten zal wel smaken, denk ik!’

Hij krijgt geen antwoord. Hoewel er in de Bijbel niet meer staat dan dat ze eten, ben ik ervan overtuigd dat ze behoorlijk honger hadden en flink toetastten zonder te proberen hun gulzigheid te verbergen. De exacte formulering in de tekst is: ‘... en ze aten bij hem.’ De onverwachte punt maakt abrupt een eind aan de zin. Maar de taal is slechts een voertuig en wat hij vervoert, wordt voortgestuwd door de bereikte

snelheid, tot voorbij de punt, tot buiten de zin, tussen de regels, waar het natuurlijk niet meer gelezen kan worden, alleen vermoed.

Ze eten. Terwijl ze in hun ene hand een bot hebben, waar ze met hun tanden steeds weer stukken vlees af scheuren, tasten ze met hun andere over tafel om zeker te zijn dat er een stuk brood of kaas voorhanden is zodra de hap is doorgeslikt, als die hand al niet om een kroes wijn is gekromd, die Lot voortdurend bijschenkt zonder dat ze het lijken te merken, druk bezig als ze zijn zich vol te proppen met wat er voor hen staat. Ze smakken en slurpen, hun kaken glimmen van het vet, zo nu en dan glijden hun oogappels naar boven en is hun blik wit en leeg. En ook al wordt Lot bang als hij dat ziet, toch wil hij niet dat er een eind komt aan de maaltijd, want zolang ze aan het eten zijn, schenken ze geen aandacht aan wat er om hen heen gebeurt en buiten op straat roept de menigte nu zijn naam. Daarom staat hij behoedzaam op zodra de hoeveelheid op tafel slinkt, hij glipt naar de voorraadkelder om meer eten te halen en zet dat zo discreet mogelijk voor hen neer om hun aandacht niet te trekken en de trance waarin ze verkeren niet te verbreken.

Misschien lukt het, denkt hij. Na een maal als dit zijn ze vast sla-perig, en als hij te kennen geeft dat hij zich terugtrekt voor de nacht, volgen ze misschien zijn voorbeeld. Het is tenslotte al laat, denkt hij. En hij heeft al een bed voor hen klaargemaakt.

Uit die gedachte schept Lot moed. Dan ontdekt hij dat de twee engelen naar hem zitten te kijken. Met een rood hoofd vraagt hij of ze genoeg hebben gehad. Ze knikken en bedanken hem voor het eten. Buiten is het stil. Als hij de tafel heeft afgeruimd, rekt hij zich gapend uit.

‘Het is al laat’, zegt hij. ‘Tijd om te gaan slapen, misschien?’

De engelen schuiven hun stoel naar achteren en komen overeind. Van hun onbeheerste gedrag tijdens de maaltijd is niets meer te bespeuren, de beide dienaren van de Heer stralen weer rust en waardigheid uit en heel even heeft Lot het gevoel dat hij het allemaal heeft gedroomd.

‘Ik heb daar een bed voor jullie klaargemaakt’, zegt hij en hij wijst naar de kamer ernaast. ‘Als jullie even meelopen ...’

Het lukt! denkt hij. Het lukt!

Net op dat moment klopt er iemand hard op de buitendeur. Lot doet

alsof hij niets hoort, hij loopt door, maar achter hem zijn de engelen blijven staan.

‘Wat was dat?’ vraagt de een.

‘Vast een paar kwajongens’, zegt Lot. ‘Niet de moeite waard.’

Dan dringt er geschreeuw van de straat tot hen door.

‘Lot!’ wordt er geroepen. ‘Waar zijn die mannen die bij je overnachten? Breng ze naar buiten, we willen ze nemen!’

Er is niets aan te doen. Met de kaars in zijn hand loopt hij langs de twee engelen, doet de deur open en wendt zich tot de menigte die zich buiten heeft verzameld. Maar hij heeft de hoop nog steeds niet opgegeven. Want zoals in de Schrift staat: ‘Lot ging naar buiten en deed de deur achter zich dicht. “Maar vrienden, zoiets kunnen jullie toch niet doen!”’

Waar het hier om gaat, is niet het verzoek dat hij tot zijn medeburgers richt, maar de informatie dat hij erop toeziet eerst de deur achter zich dicht te doen. Lot probeert dus nog steeds te vermijden dat de engelen erachter komen wat er gaande is. Dat heeft iets ontroerends, vind ik: wat moet hij vertwijfeld zijn als hij probeert met behulp van een dichte deur te verhinderen dat de engelen iets merken.

‘Luister, ik heb twee dochters die nog nooit met een man hebben geslapen’, zegt hij. ‘Die zal ik bij jullie brengen, doe met hen wat jullie willen. Maar laat die mannen met rust, ik heb hun niet voor niets een veilig onderkomen geboden.’

Maar ze luisteren niet naar hem.

‘Uit de weg!’ roepen ze. ‘Dat woont hier als vreemdeling en moet ons zo nodig de wet voorschrijven. Wacht maar, jij zult er ook van lusten, en nog meer dan zij!’

Razend duwen ze hem opzij en proberen ze de deur open te breken.

Dan grijpen de engelen in. Ze pakken Lot beet, trekken hem het huis binnen en doen de deur achter hem dicht, terwijl ze de menigte buiten met blindheid slaan zodat die niet achter hen aan kan komen. Het lijkt alsof ze woedend zijn om wat Lot wordt aangedaan. Waarschijnlijk hebben ze in de loop van de avond sympathie voor hem opgevat, hebben ze bij zichzelf zitten glimlachen om zijn hulpeloze pogingen zijn eigenlijke bedoeling voor hen verborgen te houden.

‘Hebt u hier nog meer familie? Zonen, dochters, een schoonzoon, ga met iedereen die bij u hoort weg uit deze stad’, zeggen ze tegen hem. ‘Wij staan namelijk op het punt deze stad te verwoesten: er zijn zulke ernstige beschuldigingen tegen haar ingebracht dat de Heer ons hierheen heeft gestuurd om haar te verwoesten.’

Lot doet wat ze zeggen, hij praat met zijn schoonzoons, maar hij heeft geen gezag, ze nemen hem niet serieus. En dan weet hij niets beters te doen dan naar bed te gaan. Want het volgende wat staat geschreven, is: ‘Zodra het licht begon te worden zetten de engelen Lot aan tot spoed: “Vlug, ga hier weg met uw vrouw en uw twee dochters, anders komt u om en wordt u het slachtoffer van de misdrijven die in deze stad zijn begaan.”’

Als Lot aarzelt, grijpen de engelen hen alle vier bij de hand en brengen hen de stad uit. Later die dag valt ze in puin en wordt alle leven uitgeroeid. De volgende ochtend, staat er, stijgen rookwolken op van het land als uit een smeltoven.

Het is een merkwaardig verhaal en het is niet gemakkelijk om wijs te worden uit de rol die de engelen erin spelen. Van oudsher zijn de engelen de schakel tussen het goddelijke en het menselijke, zowel boodschapper als dat wat de boodschap inhoudt. De boodschap van de engel die Maria verkondigt dat ze zwanger is, maakt haar tegelijkertijd zwanger. De engelen zijn handeling en zingeving in één. Alles wat ze doen, moet worden geduid. Daarom zijn hun handelingen over het algemeen zo groots en tegelijk zo eenvoudig, net als de gebaren van toneelspelers op het toneel, die eveneens met het oog op de afstand tot de toeschouwers worden gemaakt. En daarom maakt hun gedrag ten opzichte van Lot zo’n merkwaardige indruk. Is hij niet te onbeduidend voor hen? Komen ze hem niet te na? Ja, zou je kunnen zeggen, maar misschien gaat het daar juist om? Misschien willen ze op die manier de aandacht op deze onbeduidende, eerlijke en zorgzame man vestigen, terwijl het de vreselijke handelingen die volgen rechtvaardigt: de enige eerbare blijft gespaard, alle anderen zijn zondaren en verdienen het te worden gestraft. En vanuit ons standpunt bezien is dat in zekere zin terecht, maar voor de engelen moet het er heel anders uitzien. Wat wij van hen denken,

heeft geen enkele betekenis. Ze horen niet op aarde thuis, net zomin als in de hemel: hun element is de beweging ertussen. Medelijden is hun vreemd, ze staan onverschillig tegenover ons en alles wat ons betreft, vandaar die zweem van wreedheid die ze vaak uitstralen.

Maar ten opzichte van Lot toonden ze dus inlevingsvermogen en zorgzaamheid.

Hoe komt dat?

Ik geloof dat er een eenvoudige verklaring voor is. Zoals bekend kunnen engelen alle mogelijke vormen aannemen. Minder bekend is dat de vorm die ze aannemen, een gevaar voor hen inhoudt. Als ze te lang in een bepaalde vorm blijven, gaat die hen beïnvloeden en uiteindelijk, als ze de waarschuwingssignalen niet op tijd opmerken, zal hij volledig bezit van hen nemen. In Sodom vertoonden ze zich als mens. Het was hoogstwaarschijnlijk de bedoeling dat ze door de stad zouden lopen, de zondaars van de niet-zondaars zouden scheiden en haar dan zouden vernietigen. Lots tussenkomst stuurde echter alles in de war. Aanvankelijk sloegen ze zijn uitnodiging af, maar toen moeten ze gedacht hebben: waarom niet? Een hapje eten en een korte pauze, dat kan toch geen kwaad? En toen ze eenmaal met hem mee naar huis waren gegaan, moesten ze daar wachten tot het brood klaar was, nog steeds engelachtig zwijgzaam, waardig en afstandelijk, terwijl hun gedachten zich langzamerhand steeds meer op hun omgeving richtten en ze alles opmerkten wat zich anders nooit in het bewustzijn van engelen prent zodat ze, toen de maaltijd voorbij was, op fatale wijze met Lots triviale werkelijkheid verweven waren. Die wat onhandige man betekende plotseling iets voor hen en de impulsen waarnaar ze handelden waren eerder op hem gericht dan op de opdracht die ze moesten uitvoeren. Dat kan de razernij verklaren waarmee Sodom en Gomorra werden vernietigd. Zodra Lot uit beeld was, hadden ze weer oog voor zichzelf, begrepen ze hoe zwak ze waren geweest, en hun woede vierden ze bot op de beide steden. Want ze vernietigden niet alleen alle huizen en alle inwoners, maar ook de hele vallei en alle gewassen op de velden; en Lots vrouw, die het verleden niet kon loslaten, zelfs het kwade erin niet, veranderden ze in een zuil van zout.